

811.112.2'373.7

<https://doi.org/10.18485/sj.2022.27.1.13>**БРАНИСЛАВ Д. ИВАНОВИЋ***Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 15.10.2021.

Прихваћен: 22.12.2021.

ФРАЗЕОЛОШКИ ВЕЗАНЕ РЕЛАЦИОНЕ КОМПОНЕНТЕ У САВРЕМЕНОМ НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

Фразеолошки везане компоненте су веома често биле предмет интересовања немачких фразеолога. Оне чине малобројан и веома разнородан подскуп који је у досадашњим истраживањима посматран из уже фразеолошке, али и семантичке, синтаксичке и дијахронијске перспективе. За ове компоненте у немачкој фразеологији не постоји устаљен назив, а с обзиром на малобројност и изражену међусобну разнородност тешко их је обухватити јединственом дефиницијом. Прототипичне фразеолошки везане компоненте немају кореспондентну слободну лексему од које потичу, показују моноколокабилност, тј. везаност искључиво за један фразеологизам, а у ређим случајевима врло ограничену поликолокабилност. Посебан подскуп ових компонената представљају оне са фразеолошки везаним обликом, који потиче из ранијих језичких периода и није специфичан за савремено језичко стање.

У досадашњим истраживањима су се различити облици фразеолошке везаности идентификовали искључиво код именичких, придевских, глаголских и прилошких компонената, које се у немачкој фразеологији збирно називају базичним елементима. У раду се показује да се фразеолошка везаност не јавља искључиво код базичних елемената, већ и код релационих фразеолошких компонената, заменица, субјунктора и конјунктора, које су традиционално запостављене у фразеологији немачког језика.

Кључне речи: фразеолошки везана компонента, уникатна компонента, базични елемент, релациона компонента, компонентски некротизам, моноколокабилност, поликолокабилност, морфолошка везаност.

* ivanovic.branislav17@gmail.com; branislav.ivanovic@fil.bg.ac.rs

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Фразеолошки везане компоненте доста рано су привукле пажњу истраживача, а импулс за њихово проучавање потекао је из деривационе морфологије и учења о *уникатним морфемама* (Бухофер/Гвиријато 2002: 127, Шипан 1992: 82). Реч је о својеврсном прелазном типу морфема с обзиром на то да историјски спадају у лексичке (слободне), али у данашњем језику немају једно од својих главних обележја, рекурентност, дакле немају могућност да граде низове нових речи помоћу различитих елемената творбе по одређеним моделима и у том смислу имају обележје *везаности* само за једно окружење, што их одваја од прототипичних обележја морфеме (Костић-Томовић 2013: 26–27, Биланџија 2017: 20–21, Кубрјакова 2000: 417, 419).

Аналогно везаности уникатних морфема у деривационој морфологији, „класична” школа немачке фразеологије¹ утемељила је теоријски оквир за системско проучавање фразеолошки везаних компонената бавећи се превасходно питањима њихових инхерентних обележја, адекватног дефинисања, њиховом супкласификацијом, функцијом у унутрашњој структури фразеологизама и проналажењем одговарајућег назива² за ову групу компонената. Иако су сазнања „класичне” школе на овом пољу више него солидно утемељена, и то у великом броју радова за које није претерано рећи да представљају програм за себе, а многи постулати се сматрају релевантним и наводе се и у данашњим истраживањима, мора се истаћи да у немачкој фразеологији још увек не постоји јединствена дефиниција, али ни јединствен назив за ову малобројну подгрупу компонената због чега се у последње две деценије и износи ставови

¹ Под „класичном” школом немачке фразеологије подразумева се период од средине 60-их година XX века када је у некадашњој Немачкој Демократској Републици под јаким совјетским утицајем дошло до интензивних проучавања фразеологије немачког језика. Ова школа је изнедрила и данас актуелну терминологију, класификације и врло утемељене постулате, а први аутори су заправо били тадашњи совјетски германисти. „Класична” школа се релативно независно развијала од некадашње западне школе, везане превасходно за Универзитет у Цириху. Ова фразеолошка школа трајала је до краја 80-их година XX века и у системско-теоријском смислу била је конзистентнија од западне.

² У немачкој фразеологији се за овај подскуп компонената јављају различити називи. Најчешћи је *уникатна компонента* (нем. *unikale Komponente*), али он у најстрожем смислу подразумева везаност искључиво за један фразеологизам. Назив *фразеолошки изолована реч* (нем. *phraseologisch isoliertes Wort*) није најадекватнији с обзиром на то да се свака реч, а посебно фразеолошки везана, као конститутивна јединица фразеологизма назива компонентом. Називом *фразеолошки везани форматив* (нем. *phraseologisch gebundenes Formativ*) се сугерише да ове компоненте немају значење и да представљају својеврсне унитарне јединице које имају очувану искључиво формалну страну. Иако често јесу праћене семантичком деструкцијом, она није обележје свих фразеолошки везаних компонената, већ само једног броја. Најнеутралнији назив, нека врста термилошког хиперонима, мада не и најекономичнији, је *фразеолошки везана компонента* (нем. *phraseologisch gebundene Komponente*) јер сугерише главно заједничко обележје свих компонената из овог подскупа.

да је неопходно сумирати, а истовремено и ревидирати системска сазнања о фразеолошки везаним компонентама (Хеки Бухофер/Гвиријато 2002: 130, Штумпф 2015: 92–93). Сумирање резултата, али и нови закључци неминовно морају бити усклађени и са савременим схватањем фразеологизма као језичког знака у немачкој лингвистици и померањем традиционалног фокуса у истраживањима са глобалних и компонентних идиома на остале фразеолошке супкласе, традиционално смештане на периферију фразеологикона, и сагледавани интегративно из перспективе фразеологије, дијакхронијске лингвистике, семантике и синтаксе, али и прагматике, корпусне лингвистике и психолингвистике.

И у традиционалним и у савременим истраживањима фразеолошки везане компоненте идентификују се са *базичним елементима*, тј. са оним компонентама које потичу од аутосемантичних врста речи: од именица, придева, глагола и одређеног броја прилога (Флајшер 1997: 82). Наведена тврдња, својеврстан аксиом немачке фразеологије, мотивисана је чињеницом да су се фразеолошки везане компоненте првенствено пручавале на корпусу глобалних и компонентних идиома као фразеолошких супкласа *par excellence*³, али и да су се неоправдано везивале за подгрупу компонентских некротизама, који се најчешће и срећу код наведених група фразеологизама.

Циљ рада је да укаже на то да се фразеолошка везаност прототипично среће код базичних елемената, али да су различити облици овог феномена могући и код релационих фразеолошких компонената.

2. ОДРЕЂЕЊЕ ФРАЗЕОЛОШКИ ВЕЗАНИХ КОМПОНЕНАТА

Фразеолошки везане компоненте у методолошком смислу тешко је свести на један заједнички именитељ с обзиром на то да показују изузетну хетерогеност и малобројност прототипичних случајева, што усложњава њихово дефинисање и подразумева постулирање различитих приступа, али и различитих дистинктивних критеријума партикуларног карактера.

Главна заједничко обележје компонената овог подскупа је њихова *фразеолошка везаност*, која се у литератури интерпретира на два нивоа: лексичком, којим су обухваћене прототипичне везане компоненте, и граматичком, који се односи на перифернију подгрупу фразеолошки везаних компонената. Из лексичке перспективе реч је о оним формативима за које не постоји коре-

³ Иако су глобални и компонентни идиоми најмалобројније фразеолошке супкласе и иако се најређе користе у комуникацији, оне су за системску фразеологију традиционално најинтересантније и сматрају се за најбоље проучене (Бургер/Бухофер/Зијалм 1982: 31).

спондентна слободна лексема, тј. код којих је у односу на слободну лексему од које потичу установљена нулта еквивалентност, што значи да оне не постоје као самосталне јединице лексикона немачког језика, већ су у њега интегрисане искључиво као компоненте фразеологизма (Добровољски 1978: 27, Кал 2015: 31). Поред наведених прототипичних случајева у фразеолошки везане компоненте традиционално се убрајају и оне код којих је у савременом језику очувана слободна лексема од које потичу, али које као компоненте фразеологизма показују везаност морфолошког облика, тј. јављају се у облику специфичном за минуле епохе у историји немачког језика (Добровољски 1978: 66–75, Флајшер 1997: 45–46).

2.1. Моноколокабилност: ограничена поликолокабилност

Суштину фразеолошке везаности неки аутори виде у апсолутној *моноколокабилности* везане компоненте, што подразумева њено јављање искључиво у једном фразеологизму (Шихова 2003: 269–270, Хеон 1998: 14). У овим случајевима реч је о *уникатним компонентама*, нпр:

Reißaus nehmen
den Bramarbas herausbeißen
jmdm. etw. angedeihen lassen или
sich anheischig machen.

Међутим, фразеолошки везане компоненте могу да показују и *поликолокабилност*, тј. да буду детерминативне за врло ограничен фразеолошки низ, нпр:

jmdn./ etw. in Betracht ziehen
jmdn./ etw. außer Betracht lassen
[nicht] in Betracht kommen
außer Betracht bleiben
in diesem/ keinem Betracht.

Фразеолошку везаност најупутније је схватити као својеврсно градуелно обележје, и то од *врло ограниченог* броја синтагматских фразеолошких низова до *уникатног* као највишег степена рестрикције и везаности само за један фразеологизам, што је и најређи случај, из чега се јасно закључује да је инвентар уникатних као посебног подскупа фразеолошки везаних компонената најмалобројнији (Холцингер 2018: 200–201, Бургер 2003: 23).

2.2. Дијахронијски приступ одређењу фразеолошки везаних компонента

Ово је најстарији од свих приступа у проучавању ове групе компонента, обележио је деценије немачке фразеологије, а и данас се веома често сматра доминантним у контексту ове теме. Он полази од чињенице да под фразеолошки везаним компонентама треба подразумевати оне које потичу од данас застарелих лексема које су изумрле као самосталне јединице лексикона немачког језика, али су се очувале као компоненте фразеологизма, односно као формативи који се више не јављају ван фразеологизма (Палм 1997: 30, Флајшер 1997: 37).

Наведени приступ претпоставља дужи дијахронијски континуитет некада слободне лексеме са широм могућношћу синтагматске комбинаторике у слободним синтагмама и реченицама у претходним језичким епохама уз постепено дијахронијско сужавање колокационог опсега и његово коначно свођење на фразеологизам. Овакво полазиште у одређењу фразеолошки везаних компонента прилично је рестриктивно, а на основу њега могуће је дефинисати искључиво *компонентске некротизме* (Добровољски 1978: 41–43), нпр. *mit Fug [und Recht]* или *ein(en) Hehl aus etw. machen*, оне везане компоненте, дакле, које се и данас у фразеологији немачког језика сматрају прототипичним. Дијахронијским приступом се, између осталих, искључују рецентне фразеолошки везане компоненте страног порекла, нпр. *down sein*.

2.3. Семантички приступ у квалификацији фразеолошки везаних компонента

Уз фразеолошку везаност, главно обележје ових компонента неки аутори виде у њиховој синхронијској семантичкој деструкцији и опацификацији с обзиром на то да се њихово значење не може установити без етимологије и историје језика и дефинишу их као фразеолошки везане изразе или речи без сопственог значења (Хеки Бухофер 2002: 429, Генедијева 2006: 124–125). Синхронијски непрепознатљиво аутономно значење односи се у првом реду на одређени број морфематски и творбено немотивисаних компонентских некротизама, нпр. *im Nu, gang und gäbe*, на везане компоненте страног порекла, нпр. *jmdm./einer Sache Paroli bieten* или *jmdn. koram nehmen*, или на оне компоненте, чији референти више нису релевантни за језичку заједницу, нпр. *am Pranger stehen*.

Потпуна семантичка деструкција не односи се на све фразеолошки везане компоненте с обзиром на то да постоје и такве код којих се на основу очуваног творбено-морфематског контигвитета аутономно значење некадашње слободне лексеме може мотивисати: *in die Irre gehen* (придев *irr(e)*) или *jmds./einer Sache ansichtig werden* (именица *Ansicht, f*).

2.4. Морфолошки приступ одређењу фразеолошки везаних компонената

Захваљујући овом приступу у фразеологији немачког језика веома рано се издвојила посебна подгрупа *морфолошки* или *граматички везаних компонената*, код којих постоји паралелизам са слободном лексемом од које потичу, по чему се битно разликују од свих осталих везаних компонената, али се уочава њихова морфолошка везаност унутар фразеологизма (Добровољски 1978: 66–75, Флајшер: 1997: 45–46). Ове компоненте задржавају реликтно стање у својим флектираним облицима када се јављају као компоненте фразеологизма, нпр. *auf Erden* (остатак старе слабе деклинације именица женског рода, данашњи датив у нефразеолошкој употреби је *Erde*), *voll wie tausend Mann* (остатак прајезичког коренског плурала, данашњи плурал ван фразеологизма гласи *Männer*) или *auf gut Glück* (изостављање флективног наставка код атрибутивно употребљеног придева уз именице мушког и средњег рода у номинативу и акузативу једнине, данас је обавезан флективни наставак *-es* код придева у акузативу једнине јаке деклинације уз именице средњег рода).

Неке форме морфолошке везаности су сингуларног карактера, док неке показују *серијски* карактер, нпр. опсолетни дативски маркер *-e*, што их додатно одваја од прототипичних фразеолошки везаних компонената. Морфолошки везане компоненте типичне су за глобалне и компонентне идиоме и пословице (Ивановић 2012: 171).

3. КЛАСИФИКАЦИЈА ФРАЗЕОЛОШКИ ВЕЗАНИХ КОМПОНЕНАТА

Прва обимнија класификација фразеолошки везаних компонената потиче од руског германисте Дмитрија Добровољског (1978: 27–102), а уз одређене модификације актуелна је и у данашњим истраживањима (Флајшер 1997: 43–47, Штумпф 2015: 88–90) Аутори полази од дијахронијских, морфолошких и творбених критеријума, али и критеријума порекла и функције везаних компонената унутар фразеологизма. Подела фразеолошки везаних компонената у високом степену је у корелацији са наведеним различитим приступима при њиховом дефинисању. На основу наведеног се разликују следеће подгрупе са својим подтиповима и специфичностима:

- компонентски некротизми, најстарије фразеолошки везане компоненте: *auf der Lauer liegen*
- рецентне фразеолошки везане компоненте (потичу из нововисоко-немачке епохе): *jmdm. den Laufpass geben*

- везане компоненте позајмљене из других језика: *Vabanque spielen, in sein*
- компоненте са везаном морфологијом: *zu jmds. Häupten*.

Са творбеног аспекта се деле на једноморфемске, нпр. *in Saus und Braus* или творбене конструкције, нпр. *seine Niederlage auswetzen* или *alle naselang [hinfallen]*. Морфолошки посматрано потичу најчешће од именица, придева и прилога, а најређе од глагола, а у унутрашњој структури фразеологизма преузимају функцију детерминативне компоненте (Флајшер 1997: 37–39, 44–45, Степанова/Чернишева 1975: 218).

4. ФРАЗЕОЛОШКИ ВЕЗАНЕ РЕЛАЦИОНЕ КОМПОНЕНТЕ

4.1. Одређење појма релациона фразеолошка компонента

Основна премиса од које се полази при било каквој даљој, а тиме и специфичнијој супкласификацији компонената унутар фразеологизма заснива се на традиционално установљеној дихотомији *базични елементи : релационе компоненте*. Први термин је хипероним за све компоненте које потичу од аутосемантичних врста речи: од именица, глагола, придева и одређеног броја прилога, док су другим термином обухваћени субјунктори, конјунктори, предлози, детерминативи и заменице као компоненте фразеологизма (Флајшер 1997: 82).

Не треба наглашавати да је традиционална фразеологија по правилу била заинтересована за проучавање базичних елемената, првенствено због веома различитих функција у унутрашњој структури фразеологизма, док су се релационе компоненте посматрале као потпуно аспецифичне из фразеолошке перспективе. Фразеолози у овим компонентама првенствено виде језичка средства за морфосинтаксичку и општу логичко-семантичку организацију фразеологизма, која се у основи не разликује од оне у слободним синтагмама и реченицама.

Померање доскорашњег фокуса у истраживањима са глобалних и компонентних идиома на традиционално слабије проучаване супкласе колокација, фразеошаблона и прагматичких фразеологизама, али и издвајање новијих фразеолошких супкласа *структурних фразеологизама*, који обухватају све вишечлане предлоге, конјункторе и субјункторе, и *минималних фразеологизама*, идиоматизованих коокуренција без базичних елемената у својој структури (Бургер 2003: 36, Ремер/Мацке 2005: 158–159, Бернштајн 2011: 40) представљало је импулс за почетак интензивнијег интересовања фразеолога за релационе компоненте. Од будућих истраживања на обимнијим корпусима, али и на што већем броју различитих фразеолошких супкласа очекује се

ревидирање досадашњих ставова, али и закључци који би ишли у том правцу да базични елементи и релационе компоненте имају много више заједничких обележја, а једно од таквих је и чињеница да одређени облици фразеолошке везаности нису искључиво специфичност базичних елемената, већ се могу срести и код релационих компонената.

4.2. Фразеолошки везане релационе компоненте

Фразеолошки везане релационе компоненте реткост су у фразеолоксикону савременог немачког језика, а један од разлога за то свакако треба видети у њиховом ограниченом инвентару у поређењу са инвентаром базичних елемената. Од свих врста речи од којих је сачињен скуп релационих компонената фразеолошку везаност показују заменице, субјунктори и конјунктори.

4.2.1. Фразеолошки везане прономиналне компоненте

Од свих подгрупа заменица, фразеолошки везану морфологију показују личне заменице за 1. и 2. лице једнине, *ich* и *du*, релативне заменице *wer* и *der* и неодређена заменица *alles*. Код свих наведених случајева реч је о фразеолошки везаним облицима генитива.

Стари облици генитива личних заменица као компонената фразеологизма уочавају се у пословици

Achte du mein, so acht`ich dein.

Данас краћи облици наведених личних заменица наслеђе су старовисоконемачког језика (750–1050) где се јављају као једини облици генитива у падежној парадигми: *ih-mîn* (данас *ich – meiner*), *du/dū/thū/tū-dîn/thîn* (данас *du – deiner*) (Зондерегер 2003: 309, Брауне/Рајфенштајн 2004: 241). У средњевисоконемачком (1050–1350) и раноновисоконемачком периоду (1350–1650) генитиви наведених заменица имали су дублетне облике, при чему су они краћи још увек најфреквентнији: *ih-mîn/mînes/mîner* (данас *ich-meiner*), *du/dū-dîn/dînes/dîner* (данас *du-deiner*), односно *ich-mein/meiner/meinen*, *du-dein/deiner/deinen* (Метке 2000: 165, Шмит 1996: 267). Лутер је у својим текстовима још увек употребљавао краће облике генитива личних заменица за 1. и 2. лице једнине. Паул (1959: 172) износи мишљење да дужи генитивски облици односе превагу пошто су их током XVI и XVII века прихватили тадашњи еминентни граматичари Јохан Клај (Johannes Clajus, 1535–1592), Лауренције Алберт (Laurentius Albertus, 1540–1583), а посебно Јустус Георг Шотел (Justus Georg Schottelius, 1612–1676). Сматра се да до дужења генитивских прономиналних облика у данашњем немачком језику долази на основу аналогije према облицима генитива за 1. и 2. лице множине: старовисоконемачки *unsēr; iuwēr*

> средњевисоконемачки *unsêr, iurwer* > раноновисоконемачки *unser* и *ewer* (Паул 1959: 171–172, Шмит 1996: 340).

Тачни узроци за морфолошку везаност у наведеној пословици нису познати, а с обзиром на то да глагол *achten* у оквиру ње задржава стару валентност ^{<суб ген>} може се претпоставити да је настала пре XV века током којег се региструје најинтензивније потискивање генитивске допуне (Флајшер/Шалерт 2011: 89).

Краћи и морфолошки везани генитивски облици релативних заменица *wer* и *der*, који одступају од данашњих облика *wessen* и *dessen* у ванфразеолошкој употреби, уочљиви су и код следеће пословице и крилатице:

Wes Brot ich ess', des Lied ich sing'.

Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über.

Вероватни разлог резистентности наведених морфолошки везаних облика треба видети у високом степену стабилности пословица и крилатица. Краћим и данас изумрлим генитивским облицима релативних заменица, али и апокопом граматичке морфеме *-e* глаголске компоненте (*ess'*) код прве структуре реализује се стара фигура звучања – хомеотелеутон с обзиром на уочљиву финалну позицију безвучног спиранта, што је у складу са чињеницом да пословице често имају елементе фолклорно-литерарних форми (Јовановић 2006: 32–33). Друга реченична структура представља крилатицу библијског порекла, у наведеном облику се јавља у Лутеровом преводу *Библије* из 1534. године на раноновисоконемачки, што је несумњиво имало пресудан значај да се и у савременом немачком језику очува у свом изворном облику са данас изумрлим проминалним облицима генитива.

Узроци због којих долази до дужења наведених облика код обе заменице и њиховог коначног уобличења у данашњем немачком језику нису познати. Неки аутори сматрају да у дужим генитивским облицима релативних заменица треба видети аглутинацију средњевисоконемачке негационе партикуле *en-: des enwas niht* > нововисоконемачки *dessen war nicht* (Паул 1959: 173–174). Поред наведеног узрока истиче се и аналогија према облику датива *in(an)* личне заменице за 3. лице множине који је први пут посведочен у XII веку (Шмит 1996: 267, 342, Срдић 2008: 74).

За разлику од краћих морфолошки везаних облика личних и релативних заменица, које у ванфразеолошкој употреби имају дуже облике и чувају генитив, неодређена заменица *alles* у савременом немачком језику одликује се дефективношћу падежне парадигме с обзиром на то да је њен генитивски облик, историјски настао по узору на јаку деклинацију придева, у слободним синтагмама изумро (Енгел 2004: 372, Хенингс 2003: 173–174). Овај изузетно редак везани генитив јавља се код глобалног идиома *den Weg alles Irdischen*

gehen. Иако генитив наведене заменице не постоји у морфолошким парадигмама у савременом језику, његово изумирање се одиграло у скорој прошлости (старије граматике га још увек наводе), а ово је свакако и разлог да се овакви примери морају тумачити као прелазни случајеви између морфолошке везаности и терминалне уникатизације.

4.2.2. Субјункторске и конјункторске фразеолошки везане компоненте

Сви вишечлани субјунктори, конјунктори и предлози у новијим фразеолошким истраживањима сврставају се у структурне фразеологизме (Бургер 2003: 36). По правилу не садрже базичне елементе, а на основу лексикализованости, репродуктивности, стабилности и поликомпонентности као специфичних фразеолошких обележја сврставају се на периферију фразеолексикона.

Зједничко обележје фразеолошки везаних компонената код субјунктора и конјунктора је то да припадају подгрупи компонентских некротизама уникатног типа, али различитог дијахронијског континуитета.

4.2.2.1. СУБЈУНКТОРСКЕ ФРАЗЕОЛОШКИ ВЕЗАНЕ КОМПОНЕНТЕ

Инвентар субјунктора, везаника за хипотактичке структуре, садржи само једну уникатну компоненту, и то код рестриктивног субјунктора *geschweige [denn], dass...* Из етимолошке перспективе реч је о 1. лицу једине индикатива презента данас опсолетног глагола *geschweigen*, који је према подацима из филолошко-историјског речника *Deutsches Wörterbuch*⁴ браће Грим (Jacob Grimm, Wilhelm Grimm) изумро у XVIII веку, а наведени конјугирани облик је функционално преструктурисан и остао очуван као компонента субјунктора. С обзиром на то да је терминални стадијум уникатизације окончан у нововисоконемачкој епохи, дакле релативно касно из визуре историје језика, али и с обзиром на то да је уместо изумрог префигураног глагола *geschweigen* у данашњем језику у живој употреби глагол *schweigen* са истим значењем, још увек је очуван формални контигвитет између наведене субјункторске компоненте и некадашње слободне лексеме.

4.2.2.2. КОНЈУНКТОРСКЕ ФРАЗЕОЛОШКИ ВЕЗАНЕ КОМПОНЕНТЕ

У инвентару данашњих немачких конјунктора, везаника за паратактичке структуре, уочава се више уникатних компонентских некротизама него код субјунктора. Јављају се код два саставна конјунктора: *sowohl...als/wie [auch]* и *weder...noch* и код раставног конјунктора *entweder...oder*. Наведени уникат-

⁴ Немачки речник

ни некротизми различити су по своме пореклу, начину настанка и времену окончања процеса уникатизације.

Компонента *sowohl* настала је почетком XVI века универбирањем два прилога, *so* и *wohl* и спада у општегермански лексички фонд. На основу података из Гримовог речника већ у XVII веку је имала веома ограничен колокациони опсег. Јављала се изузетно ретко самостално, нпр. [...] *hatte jeder eine panzerkette am halse, sowohl silberne dolch und schwerdt*, или уз *oder*, творећи раставни конјунктор, нпр. [...] *kein weiser mann, so wohl aus Griechenland oder aus der Türckey*, [...], а могућа је била и редупликација: *dann man findet hierinnen der erden, so wohl aller metalle und steine eingeschafft, so wohl des gestirnes* [...]. Најфреквентнији и најубичајени спој од XV века, дакле од раноновисоконемачке епохе, је *so wol...als*, што је довело до тога да се компонента *sowohl* у савременом језику јавља као везана са етаблираним саставним значењем.

Компоненте *weder* и *entweder* прономиналног су порекла. Прва је из подгрупе негативних упитних заменица, посведочена је од старовисоконемачког периода, најстарији облик је *ni hwedar*, а већ од IX века без неорганског иницијалног спиранта *ne weder*. У најстаријем периоду могла је да се употребљава самостално, али је најчешће колоцирала са конјунктором *oder*, творећи двочлани саставни конјунктор. Према подацима из наведеног речника од XI века се све чешће везује за прилог *noch*, у самосталној употреби се јавља до почетка XVI века да би се од тог периода изгубила из слободне употребе и као уникатна компонента остала очувана у данашњем конјунктору *weder...noch*.

На основу Гримовог речника се закључује да је примарни облик друге везане компоненте *eintweder* потиснут након Лутеровог превода Библије из 1534. године, захваљујући којем је постао доминантан облик *entweder*. Током средњевисоконемачког периода ова придевска заменица постепено губи своје флективне облике и све више се везује за конјунктор *oder*, формирајући тако сингуларан синтагматски низ дисјунктивног значења, који припада инвентару конјунктора савременог немачког језика.

Обе компоненте, *weder* и *entweder*, достигле су терминални стадијум уникатизације: изгубиле су флексију, синхронијски је њихово аутономно значење потпуно изгубљено, не повезују се са заменицом као врстом речи и морфолошки су потпуно опацификоване.

4.2.2.3. РЕЛАЦИОНЕ УНИКАТНЕ КОМПОНЕНТЕ КАО БАЗИЧНЕ КОМПОНЕНТЕ

Под базичном компонентом подразумева се лексема која се сматра мотивном у веома комплексним процесима примарне фразеологизације који истовремено обухватају синтаксичку и лексичку експанзију, формалну ста-

билизацију новонастале фразеолошке структуре уз транспоновање значења. Базична компонента је својеврсно творбено језгро за настанак новог фразеологизма. Свакако да највећи потенцијал да се јаве у улози базичне компоненте имају глаголи и именице, а нешто ређе придеви и прилози (Флајшер 1997: 174).

Због својих специфичних обележја, фразеолошки везане компоненте немају потенцијал да буду базичне за нове фразеолошке низове. Међутим, у трећем издању речника *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*⁵ издавачке куће Дуден (Duden) из 2008. године под одредницом *ent* наведен је фразеологизам *ent oder weder*, настао од уникатне компоненте *entweder* са више него уочљивом дијакопом (Ковачевић 2000: 220). Ово је готово јединствен пример да уникатна компонента, и то из категорије релационих, представља истовремено базичну компоненту, али и својеврсну „семантичку детерминанту” фразеологизма, тј. ону компоненту под којом се фразеологизам лематизује у речнику, а која је у фразеографији прототипично резервисана за базичне елементе, не и за релационе компоненте.

5. ЗАКЉУЧАК

Фразеолошки везане компоненте представљају специфичан, релативно малобројан и врло хетероген подскуп фразеолошких компонената. У прототипичном смислу овај подскуп чине формативи за које не постоји кореспондентна слободна лексема и које су у лексикон интегрисане индиректно као конститутивне јединице фразеологизма. Осим наведеног, у фразеолошки везане компоненте се у литератури убрајају и оне са фразеолошки везаним обликом, који се разликује од морфолошких парадигми у савременом немачком језику.

У досадашњим истраживањима фразеолошка везаност је идентификована код базичних елемената, тј. оних фразеолошких компонената, које потичу од именица, придева, прилога и глагола. У раду се показује да се различити појавни облици фразеолошке везаности уочавају и код релационих компонената, и то код прономиналних у оквиру централних фразеолошких супкласа, пословица, крилатица и глобалних идиома, али и код компонената вишечланих субјунктора и конјунктора, који се у новијим фразеолошким концептима сврставају у структурне фразеологизме.

Прономиналне компоненте у оквиру пословица и идиома показују морфолошку везаност свог облика, а субјункторске и конјункторске компоненте показују стадијум терминалне уникатизације.

⁵ Устаљени изрази. Речник немачких фразеологизама

ЛИТЕРАТУРА

- Бернштајн 2011:** N. Bernstein, „*kennen sie mich herren/meine damen und herren*”. *Phraseologismen in Moderner Lyrik am Beispiel von Ernst Jandl und Nicanor Parra*, Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Биланџија 2017:** S. Bilandžija, *Slaganje u skandinavskim jezicima – prototip i periferija*, Beograd: FOKUS.
- Брауне/Рајфенштајн 2004:** W. Braune, I. Reiffenstein, *Althochdeutsche Grammatik I. Laut- und Formenlehre*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Бургер 2003:** H. Burger, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Бургер/Бухофер/Зијалм 1982:** H. Burger, A. Buhofer, A. Sialm, *Handbuch der Phraseologie*, Berlin-New York: W. de Gruyter.
- Генадијева 2006:** D. Genadieva, Fremde Sprachbilder in Phraseologismen mit unikalenen Elementen, In: M.-Chr. Lerche, A. Middeke (Hrsg.), *Wider Raster und Schranken. Deutschland – Bulgarien – Österreich in der gegenseitigen Wahrnehmung*, Göttingen: Universitätsverlag, 123–129.
- Грим/Грим 2001:** *Der digitale Grimm. Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*.
- Добровољски 1978:** D. O. Dobrovol'skij, *Phraseologisch gebundene lexikalische Einheiten der deutschen Gegenwartssprache. Ein Beitrag zur Theorie der Phraseologie und zur Beschreibung des phraseologischen Bestandes*. Leipzig: Karl-Marx-Universität.
- Дуден 2008:** *Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Bd. 11, Mannheim-Leipzig-Wie-Zürich: Dudenverlag.
- Енгел 2004:** U. Engel, *Deutsche Grammatik*, München: Iudicium Verlag.
- Зондерегер 2003:** St. Sonderegger, *Althochdeutsche Sprache und Literatur*. Berlin-New York: W. de Gruyter.
- Ивановић 2012:** Б. Ивановић, *Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденције нивелације према савременом језичком стању*, [необјављена докторска дисертација], Београд: Филолошки факултет.
- Јовановић 2006:** Ј. Јовановић, *Синтакса и стилистика српских народних пословица I*. Београд: JACEH.
- Кал 2015:** St. Kahl, *Kontrastive Analyse zu phraseologischen Somatismen im Deutschen und Italienischen*, Bamberg: University of Bamberg Press.

- Ковачевић 2000:** М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Костић Томовић 2013:** Ј. Kostić-Tomović, *Tvorba reči u savremenom nemačkom jeziku*, Beograd: FOKUS.
- Кубрјакова 2000:** Е. S. Kubrjakova, Submorphemische Einheiten, In: А. Burkhart, Н. Steger, Н. Е. Wiegand (Hrsg.), *Morphologie/Morphology. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Bd. 17.1, Berlin-New York: W. de Gruyter, 417–426.
- Метке 2000:** Н. Mettke, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Палм 1997:** Chr. Palm, *Phraseologie*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Паул 1959:** Н. Paul, *Deutsche Grammatik. Bd. II. Teil III: Flexionslehre*, Halle (Saale): VEB Max Nimeyer Verlag .
- Ремер/Мацке 2005:** Chr. Römer, В. Matzke, *Lexikologie des Deutschen*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Срдић 2008:** S. Srdić, *Uvod u ranonovovisokonemački jezik*, Beograd: Filološki fakultet.
- Степанова/Чернишева 1975:** М. Stepanova, М. Černyševa, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Moskau: Verlag „Hochschule“.
- Флајшер 1997:** W. Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Флајшер/Шалерт 2011:** J. Fleischer, О. Schallert, *Historische Syntax des Deutschen*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Хеки Бухофер 2002:** А. Häcki Buhofer, Phraseologisch isolierte Wörter und Wortformen, In: А. D. Cruse, F. Hundsnurscher, J. Michael, P. R. Lutzeier (Hrsg.), *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Bd. 1, Berlin-New York: W. de Gruyter, 429–433.
- Хеки Бухофер/Гвиријато 2002:** А. Häcki Buhofer, D. Guirriato, „Unikalia“ im Sprachwandel: phraseologisch gebundene Wörter und ihre lexikographische Erfassung, In: Е. Piirainen, I. T. Piirainen (Hrsg.), *Phraseologie in Raum und Zeit*, Hohengehren: Schneider Verlag, 125–160.
- Хенингс 2003:** Th. Hennings, *Einführung in das Mittelhochdeutsche*, Berlin-New York: W. de Gruyter.
- Хеон 1998:** М. А. Cheon, *Zur Konzeption eines phraseologischen Wörterbuchs für Fremdsprachler. Am Beispiel Deutsch-Koreanisch*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag.

- Холцингер 2018:** H. Holzinger, Unikale Elemente oder phraseologisch gebundene Wörter? Antworten aus korpuslinguistischer Sicht, *Revista de Filologia Alemana* 26, 199–213.
- Шипан 1992:** Th. Schippan, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Nimeyer Verlag.
- Шихова 2003:** K. Šichová, Phraseologische Hauptmerkmale. Am Beispiel verbaler Phraseme mit Komponenten aus dem Bereich der Somatismen, In: St. Höhne et al. (Hrsg.), *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei*. Bd. 11, Weimar-Regensburg-Praga: DAAD & Lidove noviny, 265–284.
- Шмит 1996:** W. Schmidt, *Geschichte der deutschen Sprache*, Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- Штумпф 2015:** S. Stumpf, *Formelhafte (Ir-)Regularitäten. Korpuslinguistische Befunde und sprachtheoretische Überlegungen*, Berlin: Peter Lang.

PHRASEOLOGISCH GEBUNDENEN RELATIONSKOMPONENTEN IN DER DEUTSCHEN GEGENWARTSSPRACHE

Zusammenfassung

Phraseologisch gebundene Komponenten werden als diejenigen Komponenten definiert, die nur innerhalb des phraseologischen Formativs vorkommen und die durch ausgeprägte Heterogenität gekennzeichnet sind. In der einschlägigen Literatur werden sie mit den phraseologischen Basiselementen identifiziert, woraus zu schließen ist, dass phraseologisch gebundene Komponenten nur den Wortklassen Nomen, Adjektiv, Adverb und Verb entstammen.

Die vorliegende Arbeit ist bestrebt, verschiedene Formen der phraseologischen Gebundenheit bei den Relationskomponenten zu untersuchen. Aus der Analyse von Beispielen ist zu schließen, dass unterschiedliche Formen der phraseologischen Gebundenheit auch bei Pronomina und mehrgliedrigen Subjunkturen und Konjunkturen vorkommen können. Personal-, Relativ- und Indefinitpronomina weisen die morphologische Gebundenheit der Genitivformen auf, die auf ältere Sprachstufen zurückzuführen sind, während für mehrgliedrige Subjunkturen und Konjunkturen terminale Phase des Unikalisierungsprozesses spezifisch ist.

Schlüsselwörter: phraseologisch gebundene Komponente, unikale Komponente, Basiselement, Relationskomponente, lexikalischer Nekrotismus, Monokollokabilität, Polykollokabilität, morphologische Gebundenheit